

MOKSLOTYRA IR MOKSLO ISTORIJA

<<...> **[**vadas

Malonu, kad paskelbus mokslytyros raidos Lietuvoje apžvalgą (Voverienė 2007a; 2007b) po ilgos, beveik dešimtmetį trukusios tylos, vėl pradėjo rastiis domėjimasis mokslytyros problemomis. Vilniaus Gedimino technikos universitete buvo surengta mokslytyros konferencija. Tikimasi atgaivinti tarp mokslininkų buvusį populiarių mokslinį žurnalą „Mokslytyra“, kurio teišėjo vos 7 numeriai.

Ziūrint iš laiko perspektyvos ir tarsi iš šalies (ateina laikas, kai žaizdos nustoja skaudėti), atrodo, kad dabar viena iš aktualiausių mokslytyros problemų yra mokslytyros ir mokslo istorijos ryšių ir sąsajų nustatymas. Beje, šis teorinis klausimas visada buvo aktualus. Mokslytyrai siekiant įsitvirtinti mokslų sistemoje, šios srities entuziastams visada reikėjo grumtis dėl vietos po saule ne tik su mokslo biurokratais, įsijautusiais į neklystančių visaiinių mokslo valdytojų ir organizatorių vaidmenį, bet ir su artimiausiais kolegomis mokslo istorikais, kuriems geriau sekėsi: jie visada buvo aprūpinti valdiška duona ir pinigais komandiruotėms į konferencijas ir, būdami saugūs, norėjo laisviau ir saugiau gventi „mokslo bendrąbutyje“, neturėdami numanomo konkurento.

Mokslytyros tyrimai ir analizė

Apie mokslytyros ir mokslo istorijos ryšius rašyta dar ano šimtmečio 9-ajame dešimtmetyje. Tų laikų mokslinėje literatūroje buvo teigiama, kad mokslo šaka atsiranda ir pilietinės teises pretenduoti į mokslų klasifikaciją įgyja tik tada, kai susiformuoja jos svarbiausios struktūrinės dalys: mokslo šakos teorija, metodologija, istorija ir praktinės veiklos sritis (vadyba, gamyba, mokymas ir mokymasis). Beje, šios struktūrinės dalys brandžiomis pripažįstamos tada, kai jose susikaupia pakankamas žinių kiekis ir atsiranda monografijų.

Dar 1985 m., remiantis to meto Rytų ir Vakarų literatūra (savo nelaimei mokėjau tada kelias užsienio kalbas) ir vieno iš žymiausių tų laikų komunikacijos filosofų O. Koršunovo tyrimais, buvo pasiūlyta mokslo šakos struktūrą analizuoti dviem būdais: 1) pagal tos mokslo šakos tyrimo objektus ir 2) pagal jos aspektus – teorinį, metodologinį, istorinį ir praktinį. Knygoje, tada pavadintoje mokomąja priemone studentams (kitaip buvo neįmanoma išleisti), tuometinės informatikos (ji buvo kitokia negu šiandien) struktūra kaip tik taip ir buvo analizuojama. Taip pat buvo analizuojami ir tuometinės informatikos ryšiai su mokslytyra (Voverienė 1985: 13–35).

A. Vaitkevičius suformulavo tokį mokslytyros apibrėžimą: „Mokslytyra – tai mokslo šaka, tirianti bendruosius mokslo funkcionavimo ir raidos dėsningumus, mokslinės veiklos struktūrą ir dinamiką bei mokslo sąveiką su kitomis socialinėmis institucijomis, materialiniu bei dvasiniu visuomenės gyvenimu (Lietuviškoji... 1981). Dėl šio apibrėžimo galima ginčytis, jį kritikuoti, siūlyti kitus, bet, kol nėra patobulintų ir įtvirtintų monografijose ir enciklopedijose šio apibrėžimo pakaitalų, tenka jį laikyti naujų mokslytyros teorijos tyrimų atskaitos pozicija ir siekti, atsižvelgiant į laiko reikalavimus, šį apibrėžimą patikslinti, patobulinti.

Remiantis minėtu apibrėžimu, pagrindiniais mokslytyros tyrimo objektais laikytini: 1) mokslas kaip žinių sistema, jo visuma ir struktūrinės dalys; 2) mokslo tiriamoji veikla mokslytyros kompetencijos ribose, siekianti sukurti naujas mokslines žinias. Sisteminiu požiriu pirmojo mokslytyros tyrimo objekto struktūrinėmis dalimis galima būtų įvardyti mokslinę informaciją, jos srautus, sistemas ir funkcionuojančias institucijas, jų organizavimą ir valdymą; antrojo – mokslytyros srities mokslo tiriamosios veiklos objektus (į ką nukreipta tiriamoji veikla), subjektus (mokslytyros tyrimus atliekantys mokslininkai, jų socialinės grupės, mokslinės mokyklos, institucijos ir pan. (iš čia kilo ir mokslo sociologija)), procesus, tyrimo metodus, priemones, rezultatus ir raidos perspektyvas. Antrasis mokslytyros analizės būdas, kaip jau ir

minėjome, yra mokslytyros (gali būti bet kurios mokslo šakos) teorijos, istorijos, metodologijos ir praktikos (mokslytyros pedagogika ir mokslo sistemų bei mokslo tiriamosios veiklos tobulinimas) tyrimas. Svarbiausias teorinis tikslas – atskleisti mokslo kaip žinių sistemos formavimosi ir raidos dėsningumus, papildyti ir patobulinti šią žinių sistemą bei mokslo tiriamąją veiklą, jos valdymą ir organizavimą (Voverienė 1985).

Tokiai analizės schemai optimaliai paklūsta visos mokslo šakos, nes jos irgi laikomos susiformavusiomis tik tuomet, kai susiformuoja jų teorija, metodologija, istorija ir praktika.

Todėl, kalbant apie mokslo istoriją, galima kalbėti tik apie atskirų mokslo šakų (kartais kryptčių), tarp jų ir mokslytyros, istoriją. Jau pats mokslytyros ir mokslo istorijos tapatinimas yra nekorektiškas, nes lyginama mokslo šakos visuma (jos teorija, istorija, metodologija ir praktika) su kurios nors mokslo šakos istorija. Bet kurios mokslo šakos istoriją galima lyginti tik su mokslytyros istorija. Analizuojant mokslytyros istoriją,

būtina atskirai tyrinėti visus jos tyrimo objektus, tarp jų ir mokslinę informaciją, jos struktūrą, savybes, srautus, jų formavimosi ypatybes ir dinamiką, mokslo tiriamąją veiklą mokslytyros kompetencijos ribose, mokslytyros objektus, subjektus, procesus, metodus, priemones bei raidos perspektyvas.

Mūsų krašto mokslytyros istorijos srityje buvo apsiribota tik jos tyrimais, atliktais Lietuvoje (Voverienė et al. 1990), ir jau minėtomis literatūros apžvalgomis. Šioje mokslytyros struktūrinėje dalyje surinkta ir paskelbta medžiaga, suponuojanti galimybę parašyti mokslytyros istoriją buvusioje SSRS teritorijoje (Воверене et al. 1991).

Prie mokslytyros istorijos tyrimų dabar, jau kardinaliai pasikeitus informatikos paradigmai, priskirtini ir visi mokslinės informacijos tyrimai bei jų rezultatai, apibendrinti istoriografinėje straipsnio autorės apybraižoje „Informatikos teorinės minties raida Lietuvoje 1957–1990 metais“ (Voverienė 1996). Buvusios informatikos ir mokslytyros tyrimų metodologijos bei kai kurių matematinės ir statistinės analizės metodų istorijos tyrimai pateikti jos monografijoje „Bibliometrija“ (Voverienė 1999), mokslo organizavimo bei vadybos Baltijos šalyse istorija nuo seniausių laikų iki 1990 m. apžvelgiama J. Kristapsons ir bendraautorių knygoje Baltic R&D systems in transition (2003). Žinių apie mokslytyros istoriją galima rasti ir monografijoje „Lietuvos mokslinės mokyklos“ (Lietuvos... 2002).

Tarptautinio leidinio „Mokslytyros pagrindai“ (Основы... 1985) autoriai, taip pat domėjėsi mokslytyros ir įvairių mokslo šakų istorijos ryšiais ir sąsajomis, nustatė, kad ryšiai tarp mokslytyros ir įvairių mokslo šakų istorijų yra patys glaudžiausi. Juos sieja istorijos tyrimų metodai, persipinantys su mokslytyros tyrimo metodais, ir rezultatai, gauti taikant skirtingus tyrimo metodus, bet papildantys vienas kitą ir atskleidžiantys naujus tiriamo reiškinio bruožus ir savybes. Pagrindiniu mokslytyros ir mokslo istorijos atskirties bruožu minėti mokslininkai laiko tai, kad mokslo istorija parodo, kas moksle buvo padaryta vienu ar kitu jo raidos laikotarpiu ir kaip tai buvo padaryta, kokios aplinkybės, sąlygos, tyrimo metodai turėjo lemiamos reikšmės gautiems rezultatams. Be kitų tyrimo objektų, mokslo istorija nagrinėja ir tiriamos mokslo šakos valdymo ir organizavimo istoriją. Šis aspektas daro bet kurios mokslo šakos tyrimus artimus mokslytyrai, bet jokiu būdu ne tapačius, nes mokslytyros uždaviniai yra kiti – jai svarbiausia yra išsiaiškinti, kas yra dabar ir kaip turi būti. Tačiau pati mokslytyra visavertiskai išsiaiškinti dabartinę tiriamo reiškinio būklę galės tik tada, kai atsakys į klausimą, kas ir kaip yra padaryta anksčiau ir kas naujo atsirado dabartyje. Tačiau vėl atsiranda sąsajų tarp mokslo istorijos ir mokslytyros elementų, tačiau

tai nereiškia, kad mokslytyra mokslo istorijos rezultatus įsiurbia, juos integruoja į savo žinių visumą – tik tai, kad šiuo atveju mokslytyra tampa mokslo istorijos rezultatų vartotoja, teikianti prioritetą mokslo istorikams atitinkamoje mokslo šakoje. Savo ruožtu mokslytyra praplečia mokslo šakos tyrimų problematiką nauja kryptimi, atveria kelius naujiems mokslo istorikų tyrimams.

Lietuvoje mokslo istorijos srityje yra daug daugiau nuveikta negu mokslytyros. Dar 1960 m. pasirodė pirmoji akad. P. Slavėno ir bendraautorių Lietuvos mokslo istorijos serijos knyga „Is mokslų istorijos Lietuvoje“ (1960). Iki 1992 m. pasirodė 7 šios serijos knygos (1973; 1978; 1979; 1982; 1988; 1992). Išleista solidi A. Piročkino ir A. Šidlausko monografija „Mokslas senajame Vilniaus universite“ (1984), A. Liekio knygos „Mokslinės ir techninės draugijos Lietuvoje“ (1986), „Mokslas ir technika Lietuvos TSR 1940–1985“ (rusų kalba) (Hayka... 1988) ir „Lietuvos mokslų akademija 1941–1990“ (2001). Prof. S. Biziulevičius parašė monografiją medicinos istorijos klausimais „Evolucinė mintis senajame Vilniaus universite“ (1991), vėliau – knyga „Lietuvos zoologijos istorijos bruožai“ (1999). Už bendradarbiavimą rengiant „Vilniaus universiteto istoriją“ (1976; 1977; 1979) jam buvo suteikta valstybinė premija. Svarus A. J. Krikštopaičio indėlis į mokslo istorijos tyrimus. Tai nenuilstantis mokslo istorijos tarptautinių konferencijų organizatorius ir entuziastas (2006 m. Vilniuje įvyko jau 22-oji Baltijos šalių tarptautinė mokslo istorikų konferencija) (Voverienė 2006: 1, 6). Visose konferencijose A. J. Krikštopaitis skaitė pranešimus, parašė monografiją „Pralenkęs laiką: Theodor Grotthuss“ (2001). Minėtini mokslo istorikai T. Arnastauskienė ir A. Jakimavičius, parašę Lietuvos zoologijos istoriją „Lietuvos zoologai XVIII–XX a.“ (1997) ir kt.

Įšvados
<p>Pradedant naują mokslytyros tyrimų etapą, reikėtų mokslinėse konferencijose visų pirma aptarti mokslytyros istorijos monografijas, parašytas Rytuose ir Vakaruose, atrinkti produktyviausias ir dar neišsemtas mokslytyros tyrimų kryptis, tyrimus institucionalizuoti ir jų rezultatus padaryti prieinamus plačijai visuomenei, kaip to reikalauja UNESCO (Voverienė 2004; 2007a; 2007b). Tikslinga būtų atgaivinti „Mokslytyros“ mokslinio žurnalo leidybą nuo 8-o numerio, atnaujinti Lietuvos mokslytirininkų draugijos veiklą, kasmet organizuoti žymiausių mokslytyros specialistų skaitymus, knygų mokslytyros klausimais aptarimus ir pristatymus.</p> <p>Sustiprėjusi mokslytyra atvers kelius naujiems mokslo istorikų tyrimams ir praturtins šios mokslo šakos teorinių žinių sistemą.</p>
Voverienė O. Mokslytyra ir mokslo istorija // <i>Mokslo ir technikos raida</i>. – 2009, Nr. 1, p. 39–44.